

XIX. YÜZYILDA TIRHALA SANCAĞI'NDA ÇİFTLİKLER¹Ferdi ÇİFTÇİOĞLU²

ÖZ

Osmanlı klasik döneminde en küçük tarımsal birimi çiftlikler teşkil etmekteydi. Aile işletmelerine dayanan bu sosyo-ekonomik yapı, mirî toprak sistemi içerisinde özel bir yere sahipti. Çiftliklerin mirî toprak sistemindeki işleyiş ve devamlılığını ise tımar sistemi gerçekleştirmekteydi. Fakat tımar sisteminin bozulmasıyla, devlet mülkiyetindeki mirî toprakların denetimi özel kişilerin eline geçti ve bu topraklar üzerinde büyük işletmeler kurulmaya başlandı. Bu durum sivil ya da askeri menşeli bir takım bölgesel yöneticilerin güçlenmesine ortam hazırladı. Böylelikle merkezi yönetimin taşrada gücünü kaybettiği dönemlerde “ayan” denilen yerel güçler ortaya çıktı. Ayanların kudretinin artması ise büyük çiftliklerin oluşmasına zemin hazırladı. Böylelikle klasik dönem Osmanlı çiftlikleriyle XIX. yüzyıl Osmanlı çiftlikleri yapı itibariyle birbirinden ayrıldı. Klasik dönemde çiftlikler, bağlı bulunduğu bölgedeki tarımsal üretimin canlı tutulmasından bölgenin devlete olan bağlılığının pekiştirilmesine kadar birçok alanda etkiliydi. XIX. Yüzyılda ise Anadolu ve Balkanlarda (Anadolu’da Karaosmanoğulları, Balkanlarda Tepedelenli Ali Paşa çiftlikleri vb.) daha büyük çiftlikler ortaya çıktı. Bu çiftlikler bir süre sonra çiftlik köyler halini aldı. XIX. yüzyıl Yunanistan geneli ve Tırhala Sancağı özelindeki çiftlikler de bu oluşuma kapı araladı. Bu bağlamda bu çalışmada XIX. yüzyıl Yunanistan Tırhala Sancağı çiftliklerinin hasılatı, masrafı ve çiftliklerde üretilen tarımsal ürünler ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tırhala, Sancak, Çiftlik, Tesalya, Yunanistan, Osmanlı.

FARMS OF TRIKALA SANJAK IN THE 19TH CENTURY

ABSTRACT

In the classical period of the Ottoman State, farms constituted the smallest agricultural unit. This socio-economic structure, based on family businesses, has a special place within the state soil system. The timar system was enabling the functioning and continuity of the farms within the state soil system. But with the deterioration of the timar system, the control of the state soil has been overtaken by private persons and large companies have begun to be established on these lands. This situation created an atmosphere for the strengthening of a

¹ Bu çalışma, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı’nda yürütülmekte olan doktora tezinden uyarlanmıştır.

² Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, mail: ferdi.ciftcioglu@cbu.edu.tr

number of civilian or military origin regional managers. In this way, during the periods when the central government lost its power in the provinces, local forces called "ayan" emerged. The increase of the power of the ayans prepared the ground for the formation of large farms. Thus, the classical period Ottoman farms and 19th century Ottoman farms are different from each other. In the classical period, farms were influential in many areas, such as the development of agricultural production in the area to which they were attached and the consolidation of the region's commitment to the state. But in the 19th century Anatolia and the Balkans (Karaosmanoğulları in Anatolia, Tepedelenli Ali Paşa farms in the Balkans, etc.) large farms emerged. After a while these farms took the form of farm villages. In the 19th century, the farms in Greece and Trikala Sanjak contributed to this formation. In this study, the income and expenditures of 19th century Greece Tırhala Sanjak farms and the agricultural products produced in these farms are discussed.

Key Words: *Trikala, Sanjak, Farm, Thessaly, Greece, Ottoman.*

Giriş

Osmanlı Devleti'nin ekonomisi büyük ölçüde tarıma dayalıdır. Devlet kuruluşundan yıkılışına kadar iktisadi açıdan büyük değişim ve dönüşümler geçirmesine rağmen iktisadi yapı, üretimin tarıma dayandığı şekliyle devam etmiştir. Bu tarımsal yapının içerisindeki temel öge olan toprak düzeni de zaman içerisinde önemli değişimler geçirmiştir.

Tarım alanına ilişkin değişimler belirli bir olgunluk kazanıncaya kadar, "miri arazi" olarak tabir edilen tarımsal arazi mülkiyetlerinin devlete ait olduğu ilkesi benimsenmiştir. "Dirlik" ve "tımara" düzenlemesi ile mülkiyeti devlete ait olan tarımsal arazi, sağlayacağı yıllık kazanca göre "has", "zeamet" ve "tımara" olarak üçe ayrılmıştır. Devletin tımara verdiği miri arazi hiçbir zaman tımara sahibinin yani sipahinin mülkü olmamıştır. Tımara sahibi araziye işletilmek üzere çiftçiye verir ve ürünün bir kısmını devlet adına çiftçiden alır³. Bu sistem devletin kuruluşundan tımara sisteminin kaldırılmasına (1839) kadar ana hatlarıyla bu şekilde işlerliğini devam ettirmiş, bu tarımsal yapının temel üretim birimini ise çiftçiler sistemi oluşturmuştur.

Osmanlı Devleti'nde mülkiyeti devlete ait olup tasarruf hakkı kullananlara devredilmiş araziye mirî arazi denilmektedir. Mirî arazi

---

³ Ahmet Makal, Osmanlı İmparatorluğu'nda Çalışma İlişkileri, Ankara 1997, s. 133.

denilen devlet toprakları tapulu ve mukataalı olmak üzere başlıca iki kısma ayrılmaktadır. Devlet tapulu arazilerin dışındaki, reyanın tasarrufunda olmayan ve işlenmeyen fakat ekilebilir durumda olan mirî araziye mukataa⁴ etmekte idi. Hazine, devlet gelirlerini arttırmak için mümkün olan yerlerde mukataa usulünü uygulamaktaydı. Bu toprakların mülkiyeti devlete aitti. Köylüler her sene ekip vergilerini ödemek şartıyla tarlanın tasarruf hakkını kullanabilir ve bunu oğullarına ücretsiz olarak intikal ettirebilirlerdi⁵. Fakat tarlayı parçalamak⁶, hibe etmek, satmak, vakfetmek ve rehin olarak göstermek hakkına sahip değillerdi. Oğul veya kız evladı bırakmadan ölen köylünün tarlası, sipahi tarafından aynı köyde yaşayan başka birine tapu resmi ödemek şartıyla verilir. Bu kaideler Osmanlı Devleti'nde zirai ekonominin temelini küçük köylü işletmesi, yani çiftthane sistemi üzerine kurulduğunu göstermektedir⁷.

Osmanlı Devleti sosyal, ekonomik, idari ve askeri düzenini tımar esaslı bir sistemin üzerine oturtmuştur. Devletin ekonomik, sosyal ve zirai politikalarını büyük ölçüde şekillendiren bu sistem, toprağın düzenli işlenmesiyle varlığını sürdürmüştür. Özellikle Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde kırsal ekonomik faaliyetleri tanımlama çabası sonucunda “*çift-hane*” adı verilen bir uygulama kullanılmaya başlanmıştı. Bu uygulamayla, Osmanlı tarımsal üretim organizasyonunun yanı sıra kırsal ekonomiyi ve toplumu biçimlendiren bir sistemi hareketlendirmiş oluyordu. Bu durumun devlet açısından önemini sürekli olarak dile getiren Halil İnalçık, çift-hane sistemi hakkında şu ifadeleri kullanmaktadır:

---

⁴Mukataa etmek: Devletin vergileri belirli bir meblağ karşılığında iltizama verilmesi işlemidir. Detaylı bilgi için: Mehmet Genç, “Mukataa” *TDVİA*, cilt: 31, 2006, s.129-132; Baki Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)*, Kitabevi Yayını, İstanbul 2003; Harun Şahin, “XVI-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Mukataa Sisteminde Yönetim ve Örgütlenme”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, Volume 6 Issue 6, June 2013, p. 1019-1037.

⁵ Çiftlikler bir bütün olarak korunmaya çalışılıyor, çiftliğin kullanım hakkına sahip köylü vefat edince çiftliğin büyüklüğü korunarak bütün işletme tasarrufu köylünün en büyük oğluna geçiyordu. Detaylı bilgi için bkz: Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, İstanbul 1997, s. 192.

⁶ Çiftliklerin parçalanmasını önlemek için kanun hükmü vardır. Hatta toprak parçasının bölünmesi durumunda çift resminin alınmasının olanaksızlaşacağına dair Ebussuud Efendi'nin bir beyanı vardır. Bkz. Feridun Emecen “Çift Resmi” *TDVİA*, cilt: VIII, İstanbul 1993, s.309- 310.

⁷ Yuzo Nagata, *Tarihte Ayanlar Karaosmanoğulları Üzerine Bir İnceleme*, Ankara 1997, s.91.

“...Osmanlı rejimi; tarım topraklarının mirî arazi rejimine tabi olması, tarım üretiminin ve vergilemenin çift hane sistemi denilen bir sistem altına alınması ve nihayet tımar sisteminin uygulanması demektir. Çift hane sistemi, bütün Osmanlı sosyal-siyasi sisteminin temelidir. Bu gerçeği otuz yıldan beri çeşitli yazılarımda açıklamaya çalıştım da, henüz anlaşılmamıştır. Kısaca, çift hane sistemi köylü aile emeğine dayanan küçük aile çiftliklerinin tarım ekonomisinin temel kurumu halinde uygulanması anlamındadır. Bütün Osmanlı kanunnameleri ve bürokratik önlemler, bu temel tarımsal-sosyal sistemin sürdürülmesi amacına yönelmiştir. Osmanlı tahrir sistemi bu rejimin gerçekleştirilmesi için uygulanan bir yöntemden ibarettir. Başka deyimle, bu rejim köylü üretim birliklerini yani haneyi ve tarım üretimi aile çiftliğini mirî arazi rejimi altında doğrudan doğruya devlet kontrolü altına sokan böylece merkezi mutlak imparatorluk idealini gerçekleştirmeye yönelik bir rejimdir. Kayda değer ki, Osmanlı'nın varis olduğu Bizans İmparatorluğunun parlak dönemlerinde de tamamıyla buna benzer bir rejim hâkimdi. Merkezîyetçi bir bürokrasi, köylü aile ünitelerini sürdürmeyi bir esas politika olarak uygulamaktaydı⁸.”

Çift-hane sistemi, çift ya da çiftlik verilmiş olan köylü haneleri temeline dayalı bir düzenlemeden oluşmaktadır. Bu çiftlikler, bir hanenin geçimini sağlamasına ve toprak sahibine (devlet) “kira”yı ödemesine yetecek büyüklükteki arazi parçalarıdır⁹. Küçük aile çiftliğine dayanan tarımsal sistemin sürdürülmesi devletin toplumsal-siyasal yapısı için büyük önem taşımaktadır. Bu öneme binaen bir çift öküze ve bununla işleyebileceği miktarda toprağa yani çiftliğe sahip olan köylü ailesi, temel tarımsal birimi oluşturmuş ve devlet bu grup aracılığıyla tarımsal ekonomiyi kontrol ve düzenleme imkânına sahip olmuştur¹⁰. Bu kontrol ve düzen içerisinde devlet topraklarının büyük bir kısmı üretime kazandırılmıştır.

⁸ Halil İnalçık, “Osmanlı Döneminde Balkanlar Tarihi Üzerinde Yeni Araştırmalar”, *AÜ. GAMER*, 1/1 2012, s. 6.

⁹ Halil İnalçık, *Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar*, Ed. Çağlar Keyder, Faruk Tabak, İstanbul 1998, s. 17-35.

¹⁰ Mehmet Murat Baskıcı, *1800–1914 Yıllarında Anadolu’da İktisadi Değişim*, Ankara 2005, s.123; Aysun Sarıbey Haykıran, *Aydın Vilayeti’nde Çiftlikler (1839-1918)*, Ege

Tımara verilmiş olan devlet arazileri çift-hane sistemiyle işlenmekte fakat devletin hala boşta kalan arazisi (mevat arazi) bulunmakta idi. Bu bağlamda bir tek kişinin sahip olup yönettiği bir üretim birimi olarak düzenlenmiş büyük tarımsal işletmeler (çiftlikler) ortaya çıkmış, ortaya çıkış sebebi ise yukarıda bahsi geçen mevat arazi (kimsenin kontrolünde bulunmayan arazi) olarak gösterilmiştir¹¹.

Kimsenin kontrolünde bulunmayan ölü topraklar denlen mevat arazide kendini gösteren çiftlik uygulaması, devlet desteklemesi ile üretime müsait hâle getirilmeye çalışılıyordu. Büyük çiftlikler “şenlendirme” ya da “ihya” olarak anılan ıslah faaliyetleri doğrultusunda düzenleniyor ve bu uygulama devlet tarafından teşvik ediliyordu¹². Mevat arazi toprağın tarıma hazırlanmasıyla ıslah ediliyor, bu toprağın kendi mahsulü olduğuna dair padişahın özel bir belge alınıyor ve çiftlik kuruluyordu¹³. Devlet eliyle yapılan tüm bu ıslah hareketleri, çiftliğin devlete bağlılığını daha da arttırıyordu. Söz konusu uygulamalar; köylü üretim birliklerini yani haneyi ve tarım üretimini, mirî arazi rejimi altında doğrudan doğruya devlet kontrolü altına almaya ve böylece merkezî mutlak imparatorluk idealini gerçekleştirmeye yönelik uygulamalar idi¹⁴. Bu düzen içerisinde, merkezi yönetim, tüm üretim ve bölüşüm faaliyetlerini denetimi altında tutmakta ve bu yapının değişime uğramadan devam edebilmesi için gerekli önlemleri almaktaydı¹⁵.

Bu temel yapı, zaman içerisinde iç ve dış etkenler sebebiyle bir değişim sürecine girmiştir. Nakit sıkıntısı içerisinde düşen merkezi yönetim, gelirlerini arttırmak için miri toprakları ya doğrudan satışa çıkarmak ya da vergi toplama işini özel girişimcilere bırakmak gibi yöntemlere başvurmak zorunda kalmıştır. İltizam usulü denilen bu sürecin, toprak mülkiyetinin özelleşmesi yönünde çok önemli bir adım olduğu söylenilebilir. Mültezimlerle birlikte merkezi hükümetin sivil-asker görevlileri, özellikle merkezin gücünü ve etkinliğini yitirmesiyle, miri nitelikte olan topraklar üzerinde fiili bir özel

---

Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı Doktora Tezi, İzmir 2013, s. 9.

¹¹ Halil Cin, “Osmanlı Toprak Hukukunda Mirî Arazinin Hukuki Rejimi ve Bu Arazinin Türk Medeni Kanunu Karşısındaki Durumu”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, cilt: 22 Sayı: 1, 1966, s.751.

¹² İnalçık, Çiftliklerin Doğuşu... s. 17-35.

¹³ İnalçık, Çiftliklerin Doğuşu... s. 20.

¹⁴ İnalçık, “Osmanlı Döneminde Balkanlar...” s. 7.

¹⁵ Makal, a.g.e., s. 133.

mülkiyet oluşturmuşlardır. Bu fiili özel mülkiyet, Tanzimat sonrası dönemde gerçekleştirilen yasalastırma çalışmaları içerisinde, önce değişik hukuksal düzenlemelerden geçirilmiş, 1858 tarihinde ise toprakta özel mülkiyeti benimseyen "Kanunname-i Arazi" (Arazi Kanunu) ile yasalastırılmıştır. Bu yasa ile araziler üzerinde, büyüklük ve verimliliklerine göre çeşitli sınıflandırılmalar yapılmıştır¹⁶.

Çiftlikler, asırlar boyunca değişen tarihî ve iktisadî şartların bir sonucu olarak hukukî ve idarî mevzuatın içerisindeki kendilerine mahsus nizamı koruyabilme imkânı bulamamıştır. Özellikle devletin son dönemlerinde merkezî devlet otoritesinin zayıflamasıyla memleketin her tarafında sosyal-ziraî bozulmalar başgöstermiş ve toprak zengini ağalardan oluşan çiftlik sahibi ziraî derebeyler ile topraksız ve varlıksız köylüler arasında toprak meselelerinin ortaya çıktığı görülmüştür¹⁷.

Tırhala Sancağı Çiftlikleri

Yunanistan'ın Tesalya bölgesi, idari birim olarak Tırhala Sancağı'nın sınırlarını oluşturmaktadır. I. Bayezid'in tahta geçmesinin ardından Tesalya, buranın hâkimi Aleksios Angelos ile Selanik'te yapılan anlaşmayla tamamen Osmanlı hâkimiyetine girmiştir¹⁸.

1390'lı yıllarda Makedonya ve Selânik'in fethiyle birlikte Tesalya ovasına doğru uzanan, Evrenos Bey'in üzerinden geçeceği

¹⁶ Arazi Kanunnamesi'nin 131. maddesinde çiftlik şu şekilde tarif edilmiştir:

"Kanunen çiftlik her sene ziraat olunur ve hâsılat verir. 2 öküzlük bir çift demektir ki âlâ yerden 70-80 dönüm ve evsat yerden 100 dönüm ve edna yerden 130 dönüm kadar araziden ibarettir. Dönüm dahi hutuvât-ı mütevassıta ile tûlen ve arzan 40 hatve yani terbian 1.600 zira yerdir. Ve bir dönümden nâkıs olan araziye kıt'a tabir olunur. Amma beyne'n-nâs çiftlik dedikleri birtakım araziye ziraat ve hırsat zımnında inşa ve tedarik olunmuş olan ebniye ve hayvanat ve tohum ve edevât çift ve müştemilat-ı saire ile ol araziden ibarettir. Bu makule çiftlikat ashabından biri asla varisi ve hakk-ı tapu ashabından kimsesi olmadığı halde vefat eylerse çiftliği cânibi mîrîden bi'l-müzayede talibine verilir. Ve eğer arazinin hakk-ı intikaline nâil olan veresesi olmadığı halde vefat edip de zikrolunan ebniye ve hayvanat ve tohum vesaire diğer varislere intikal eyler ise mahlûlat faslında beyan olunduğu vech ile bu varislerinol çiftliğe tebeiyetle ziraat ve tasarruf olunan arazide hakk-ı tapusu olacağından arazi-yi merkûme dahi tapu-yı misil ile anlara tefvîz olunur. Ve eğer istinkaf ederler ise kendilerine mevrûs olan emlak ve eşyaya dokunulmayarak yalnız arazi-yi merkûme bi'l-müzayede talibine tefvîz kılınır." Detaylı bilgi için bkz: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Tanzimat Sonrası Arazi ve Tapu (1-10 Ramazan 1274 (15-24 Nisan 1858) Tarihli ve 40 Numaralı Kanunnâme-i Arazi Defteri), 131. Madde, s. 128.

¹⁷Ömer Lütfi Barkan, "Çiftlik", *TDVİA.*, cilt: III, İstanbul, 1992, s. 392.

¹⁸Melek Delilbaşı-Muzaffer Arıkan, Hicri 859 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-ı Tırhala I, Ankara 2001, s. XXI.

kolay bir yol açılmıştır¹⁹. Nitekim Osmanlılar Tesalya ovasına uzanmış, 1393 yılında Evrenos Bey Tesalya' ya hâkim olmuş²⁰ ve müteakiben Osmanlılar Yunanistan üzerine harekete geçmişlerdir. Buradaki iktidar mücadeleleri de Osmanlı için ortamı müsait kılmıştır. Larissa, Türkleşerek Yenişehir adını almış²¹, bütün bir eyalet de Evrenos Bey'e tımar²² olarak verilmiştir²³. Kendisi ve oğulları daha sonra buraya Anadolu'dan Türk yerleşimcileri getirmiş ve bölgede ilk İslami yapıları inşa ettirmeye başlamışlardır²⁴. Kısa sürede gelişimini sağlayan Tesalya²⁵, 1821 Yunan isyanına kadar Osmanlı idaresinin bir parçası olarak kesintisiz bir barış dönemi yaşamıştır. 1821 Yunan isyanıyla başlayan Yunanistan'ın bağımsızlık çabaları 1829'da sonuç vermiş ve Yunanistan'ın bağımsızlığı büyük devletler tarafından 1830'da onaylanmıştır. Bağımsızlığından itibaren başlayan Türk-Yunan çatışması 1881'de Osmanlı'nın Tesalya bölgesini Yunanistan'a terkiyle son bulmuştur. Böylelikle Tırhala

¹⁹ Donald Edgar Pitcher, Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası, çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul 2001, s. 81.

²⁰ Halil İnalçık, Türkler ve Balkanlar, *BALTAM Türklük Bilgisi* 3, Prizren 2005, s. 25; Machiel Kiel, "Tesalya", *TDVİA*, cilt:40, 2011, s. 522.

²¹ Kiel, a.g.m., s. 523; Pitcher, a.g.e., s. 81.

²² Söz konusu tımarın iskânı "*H. 859 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-ı Tırhala*" defterinde detaylı olarak anlatılmaktadır. Defterde Evrenos Bey ile bu bölgeye gelerek yerleşen gruplara ait bilgiler olup, fetih sonrası yapılan göçlerden bahsedilmiştir. İlyas ve Yusuf Bey adlı kişilerin dedelerinin Evrenos Bey'le gelerek Fenâr'da tımar tasarruf ettikleri kaydedilmiştir. Defterde özellikle Evrenos Bey ve daha sonra Turahan Bey ile gelen Yörüklerin başta Yenişehir (Larissa) olmak üzere Çayhisar ve Fenar bölgelerine yerleştikleri kayıtlıdır. Evrenos Bey'in, yapılan fetih sonrasında yanında bulunan bir gurubu yeni yerleşim yerine bıraktığını göstermektedir. Eserde, Evrenos Bey ile gelenler 4 guruba ayrılarak ayrı başlıklar altında incelenmiştir. Bunlar Evrenos Bey ile gelen tımar sahipleridir ve isimlerinin yanında "kadîmdir" şeklinde bir not bulunmaktadır. Evrenos Bey'in akrabası olup da burada kalan ve tımar sahibi olanları yine yayımlanan bu defter sayesinde öğreniyoruz. Defterdeki kayda göre "toyca" olduğunu öğrendiğimiz Evrenos Bey'in akrabası olan Yusuf, bir gayrimüslim karyede tımar sahipliği yapmaktadır. Diğer iki grup ise babaları ve dedeleri Evrenos Bey ile gelenlerdir. Böylelikle fetihten sonra 1454-55 yılına kadar Tesalya'da iki neslin geçtiğini öğreniyoruz. Ayşegül Çalı, Gazi Evrenos Bey, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2011, ss. 115-116.

²³ Nicolae Jorga, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I, çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul 2009, s. 206; Levent Kayapınar, Osmanlı Uç Beyi Evrenos Bey Ailesinin Menşei, Yunanistan Coğrafyasındaki Faaliyetleri ve Eserleri, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitü Dergisi*, cilt 2004/1, sayı 8, s.133.

²⁴ Kiel, a.g.m., s. 522.

²⁵ Mehmet Ali Gökçaçı, Geographika: Yeniden Keşfedilen Yunanistan, İstanbul 2001, s. 405.

Sancağı Yunanistan'a bırakılmış ve ahalisine bölgeyi boşaltmaları için üç yıl süre verilmiştir. Buradaki Osmanlı tebaası Anadolu topraklarına, özellikle de Batı Anadolu'ya göç etmeye başlamıştır. Tırhala Sancağı Yenişehir (Larissa) kazasında iskân eden Yenişehirliiler Manisa ovasına 1884-1886 yılları arasında göç etmişlerdir. Yunanistan'daki yaşam tarzlarını tekrar idame ettirme yolunda Kapaklı Çiftliği'ni satın almış ve bu çiftlikte üç yüz hane inşa ederek bölgeyi köy haline getirmişlerdir. Geldikleri memleketlerine izafeten bu köye Yenişehir adı verilmiştir²⁶.

Yaklaşık beş asır Tesalya coğrafyasında hüküm süren Osmanlı Devleti, buradaki geniş ve bereketli ovalardan faydalanmıştır. Devlet, buradaki yüzlerle ifade edilebilen çiftlikler aracılığıyla bölgede üretimi canlı tutmuştur. Tırhala sancağı çiftliklerinin temel ürünleri buğday, arpa, çavdar ve mısır gibi tahıllar idi. 1861-1865 Amerikan İç Savaşı sebebiyle fiyat artışlarından dolayı ihracatı desteklenen pamuğun üretimi yaygın hale gelmiştir. Ayrıca 1865 yılından sonra Tesalya'da ipek böcekçiliği ve buna bağlı olarak dut üretimi de artmıştır. En çok kâr getiren ürün tütün olmuştur. En iyi tütün Kardice ve Farsala ovalarında yetiştirilmektedir. Pelion taraflarında zeytincilik yoğun olarak yapılmış ve burada ihraç edilmek üzere elma, armut, kiraz, narenciye ve incir de üretilmiştir. Ayrıca Tesalyalı çiftçiler, zeytinyağının ihracından ötürü, yağ ihtiyaçları için susam yetiştirmişlerdir. XIX. yüzyıl sonlarında Tesalya'nın dağlık yörelerinde patates üretimine başlanmıştır. Bunların dışında yaygın olarak yetiştirilen ürünler, hububat ve çeşitli zahireler ile pamuk, susam ve tütündür. Zeytin ve ipek üretimi de yapılmıştır. Tesalya'nın ürün zenginliği yabancı gezginleri etkilemiş ancak kullanılan eski üretim yöntemleri de hayrete düşürmüştür. Oysa Gayr-ı Müslim çiftliklerindeki hayat şartları Türklerinkinden çok daha iyi olmuştur. (Bu Hıristiyan çiftlik sahipleri ziraat mühendislerinin tavsiye ettiği üretim yöntemlerini uygular ve buharlı makineler kullanırlardı²⁷.)

1839 Tanzimat Fermanı ve 1858, 1868 ve 1871 yıllarındaki arazi ve tarım yasalarıyla, mülkiyet güvence altına alınmış ve bunun sonucunda zengin Rum tüccarlar, Tesalya'da ucuza satılan emlak

²⁶ Ferhat Berber, İmparatorluktan Cumhuriyete Manisa ve Göçler (1860-1960), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2010, s. 90.

²⁷ Şemseddin Sami, Kâmûsu'l-A'lâm, c. 3, İstanbul 1306, s.1652; Bülent Akyay, Tesalya Meselesi (1881), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dünyası Araştırmaları Anabilim Dalı Türk Tarihi Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2001, s. 23.

arazilerinden satın almaya başlamışlardır. 1863 yılında Yunanistan'ın Yenişehir konsolosu, devletin 68 çiftliğinin açık arttırma ile satış ilânından bahsetmektedir. Tesalya'nın Yunanistan'a ilhaki kesinleşince Müslüman ahali mülkünü satışa çıkarmış ve böylesi fırsat ortamında Odigos Zografos isimli tüccar çok büyük ve geniş arazilere sahip olmuştur. Sıradan Rum çiftçiler de Türk emlakinden satın almışlardır²⁸.

Devletin merkezileşme-modernleşme çabalarının görülmeye başlandığı XIX. yüzyılın başlarından itibarenki dönemde Balkanlardaki tarımsal üretim birimlerinin Osmanlı otoritesine meydan okuduğu, belgelere yansımıştır. Yunanistan'daki çiftliklerde özellikle Arnavut kökenli ve eşkıyalıktan yetişme paşaların halka uyguladığı baskılar, devlete kafa tutmanın farklı bir uygulamasıdır. Bu paşalar genellikle kendi milis güçlerine sahip, kendi nüfuz alanlarına yakın bölgelerin idaresini yürüten ve acil ihtiyaç durumunda merkezden istihdam edilen Arnavut paşaları idi. Paşaların kaza veya sancaklardaki yönetimi genellikle babadan oğula geçmekte²⁹ ve çiftlikler ortakçılık yoluyla işlenerek³⁰ devletin egemenliğinden yarı-bağımsız bir şekilde devam etmekte idi. Belirsiz olan bu ortak yaşam içinde, malî ve siyasî özerklik Bâbıâlî tarafından bu müstakbel paşalara bırakılmış ve Babıâlî bu paşaların her daim hazır milis kuvvetlerinden istifade etmiştir³¹.

Çiftlikler üzerine karşılıklı çıkar ilişkisine dayalı bu idare anlayışı XIX. yüzyılın ortalarında etkisini yitirmiştir. Babıalı ihtiyaç duyduğunda yardım aldığı bu paşaların daha da güçlenmelerine göz yummuş, fakat bu durum giderek uygunsuz haller alamaya başlamış ve güçlenen paşalar Babıalı'yi dikkate almaz olmuşlardı. Örneğin; Tepedelenli Ali Paşa Tesalya bölgesinde adeta özerkliğini ilan etmişti. Paşa, hâkim olduğu çiftliklerdeki köylüleri sömürüyor ve mal varlığının artmasıyla gücüne güç katıyordu.

“Arşiv kayıtlarından anlaşıldığına göre çok sayıda çiftlik, bağ, bahçe, konak, han vs. taşınmaz malların yanında değerli nitelikte eşya ve nakitleri vardı. Bu mal

²⁸ Akyay, a.g.t., s.53.

²⁹ Şevket Pamuk, Osmanlı- Türkiye İktisadi Tarihi, İstanbul 2005, s. 156.

³⁰ Muzaffer İlhan Erdost, Osmanlı İmparatorluğu'nda Mülkiyet İlişkileri (Asya biçimi ve Feodalizm), Ankara 1989, s.40.

³¹ Uğur Bahadır Bayraktar, XIX. Yüzyıl Kuzey Yunanistan Çiftliklerinde Mücadele: Kalkandelenli Esad Bey'in Yükselişi, Boğaziçi Üniversitesi III. Atatürk Enstitüsü Lisansüstü Öğrenci Konferansı, 27 Mayıs 2010.

varlığını nasıl edindiği sorusuna verilecek cevap ise çeşitlidir. Mal varlığını edinme yolları arasında, güç kullanma, zorla istimlâk etme, satın alma, rüşvet gibi usulleri sayabiliriz. Ali Paşa'nın mal varlığının ve zenginliğinin büyük kısmını çiftlikleri oluşturmaktadır. Paşa, toprakların kendi kontrolünde çiftlikleşmesini sağlayarak önemli bir gelir kaynağı yaratmıştı. Ayrıca, birçok köyü çiftliğe dönüştürerek bunlardan düzenli gelir elde ediyordu. Reyanın elinde bulunan köy arazileri, Paşa tarafından korkutma ve baskı yöntemleriyle ele geçirilmiştir. Örneğin Karaferye (Veria) kazasında reaya köyü olup çiftlik haline getirilen yerler vardır. Yine Vidin kazasında 9 adet köy bir şekilde çiftlik haline getirilmiştir. Bu çiftliklerde üretilen ürünlerden de üçte bir hisse Ali Paşa'ya veriliyordu. Çiftlikleşmede kullandığı benzer bir yöntem, değişik insanların mülkünde olan topraklara, ekilen toprak miktarına göre sahiplerine bir miktar ücret ödeyerek zapt etme³².

Tepedelenli Ali Paşa'nın varlıklarından söz ederken yine paşanın Kiloçeste Çiftliği'nde kapısız, etrafı taş duvarlı, üzeri kiremitli, üç katlı, yirmi odalı, dehliz ve divanhanesi olan bir konak, konak içinde üç bölümlü zahire ambarı, etrafı kerpiç duvar üzeri açık ve kiremitli iki samanlık ve bir ekmek fırını bulunmaktadır. Çiftlikte yaşayan on bir yarıcıyan reayası, çiftlikte bunun yanı sıra 541,5 dönüm ekili, 488 dönüm boş arazi, bir bağ, sekiz adet kırk dönüm çayırılık bulunmaktadır³³. Ali Paşa ve ailesinin bölgeyi idare ederken oldukça varlıklı bir aile haline gelmesi, dikkatleri üzerlerine çekmelerine sebep olmuştur.

XIX. yüzyıl merkezileşme-modernleşme uygulamaları henüz başlamamışken³⁴, oldukça güçlenen Arnavut kökenli paşaların halka zulümleri ile ilgili olarak karşılaşılan örnekler arasında Tırhala

³² Tepedelenli Ali Paşa'nın Tırhala ve civarında 119, Yunanistan ve Arnavutluk'ta toplamda 900'ü aşkın çiftliği bulunmaktadır. Bkz: Hamiyet Sezer, "Tepedelenli Ali Paşa ve Oğullarının Çiftlik ve Gelirlerine İlişkin Yeni Bilgi- Bulgular", Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Dergisi, Sayı: 18, 2005, s. 335-336.

³³ Hamiyet Sezer, "Tepedelenli Ali Paşa'nın Çiftlikleri Üzerine bir Araştırma", Belleten, cilt: LXII, sayı: 233, s. 75-105; Ertan Gökmen, "XIX. Yüzyıl Ortalarında Tire Kazası Çiftliklerinin Sosyal ve Ekonomik Durumu", Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, cilt:13, sayı: 3, Eylül 2015, s.202

³⁴II. Mahmud ile bu süreç başlayacak ve II. Mahmud Tepedelenli mücadelesi uzunca bir süre devam edecekti.

XIX. Yüzyılda Tırhala Sancağı'nda Çiftlikler

Sancağının Yenişehir-i Fenâr Kazasında Bilame-i Rum ve Duduklu çiftliklerini kiralayan Arnavut Kasım Efendi ile Şükrü Efendi'nin halka zulmettiğinden bahisle, başka bir yerde iskân edilmelerine yönelik çiftlik ahalisinin devlete müracaatları söz konusudur. Çiftlik ahalisi şikâyetlerinde Arnavut Kasım ve Şükrü Efendilerden çektikleri zulmü dile getirmiştir. Öyle ki, Kasım ve Şükrü Efendiler'in ahalinin malını zimmetlerine geçirdiklerini belirterek, mallarını geri almaktan vazgeçtiklerini, sadece ırz ve canlarına bir şey gelmemesi hususunda emniyet talep ettiklerini ifade etmişlerdir. Aynı zamanda Arnavut kökenli paşaların, birkaç yüz fukaraya işlerini devretmeleri ve bu devir durumunda Şükrü Efendi'den bir şey dava etmemeleri hususunda zorla senet imzalatmak istediklerini belirtmiş, bir seneden beri fukaranın can, mal ve ırz emniyetlerinin kalmamasından dolayı başka münasip bir mahalde iskân edilmelerini devletten talep etmişlerdir³⁵.

XIX. yüzyıl Tesalya bölgesi çiftliklerindeki bozulma sadece ağa ve beylerden kaynaklanmamıştır. Devletin Rusya ile sürekli savaş halinde olmasını fırsat bilen Yunan çeteleri, güvenlik açığından yararlanarak çiftlikler üzerindeki baskı ve eşkıyalık hareketlerini arttırmıştır. Yunanistan'a bırakılan yerlerden Yenişehir'de kullanım hakkını ellerinde bulunduran çiftlik sahiplerinin çiftliklerini Yunanlılar tahrip etmiş ve bu eylemlerini, çiftlik sahiplerinin arsa ve meralarını genişlettikleri bahanesini ileri sürerek yapmışlardır. Eylemlerine dayanak oluşturdukları bu söylemleriyle arsa, bina ve meraları zapt etmişlerdir. Vehip Paşa mirasçıları (Ahmet Kani, Mehmet Sadık ve Laskovikli Ali) imzalarıyla verilen dilekçeler neticesinde, bu kişilerin mağduriyetlerinin giderilmesi hususu sadrazamlık makamınca evkaf nezaretine bildirilmiş, aynı zamanda evkaf nezaretine çiftliklerin vergilerini ödemeleri noktasında gerekli kolaylıkların sağlanması buyurulmuştur. Eğer sağlanan kolaylıklar sonrası hala mağduriyet giderilemiyorsa üretim işine son verilip durumun sadarete bildirilmesi, sadrazam ve yaveri Ekrem Bey tarafından emredilmiştir³⁶.

XIX. yüzyılda yaşanan savaşlar, iç isyanlar ve malî güçlükler nedeniyle askerî ve malî alanlarda köklü reformlar yapılması zorunlu hale gelmiştir. Ragıb Efendi tarafından II. Mahmud'a sunulan lâyhada, her sancak ve kazaya devlet tarafından, işten anlayan ve dirayetli birer memurun tayin edilmesi öngörülmekteydi. Kaza

³⁵BOA. A.DVN. 31/55, lef: 1-4, (30 Z 1263-9 Kasım 1847)

³⁶ BOA. Y.A...HUS. 293/77, lef: 1-2. (10 L 1311- 16 Nisan 1894)

müdürü veya başka bir isim taşıyacak olan bu memurların valilere tabi olması, tapu, evkaf, salyâne, cizye evrakının dağıtılması ve düzeltilmesi işleri, koyun ve sığır vergisi, mirî zahire işleri, redif askeri işleri vs. işlerle ilgilenmesi düşünülmekteydi. Sancak ve kazalarda halkın ictimâî ve malî durumunu tespit etmesi ve muattal (kullanılmaz durumdaki) toprakları işletirmesi teklif edilmekteydi .

Görevlendirilmiş memurlar tarafından önce şehir merkezlerinde daha sonra da köylerde mutavattın (itaat) ahalinin mutasarrıf oldukları hane, han, hamam, dükkân, çiftlik, vs. emlâk ve arazilerinin tumar, mülk ve vakıf tarlalarından kendilerine verilmiş olan senetlerinin bizzat görülerek tek tek, isim ve şöhretleriyle deftere kaydedilmesi gerekmekteydi. Akabinde tapu senetleriyle, mukâtaa, zeâmet, timar ve vakıf senetleriyle mutasarrıf oldukları mülk ve arazilerin ayrı ayrı defterlere kaydolunması, tapu defterlerinin İstanbul'a gönderilmesi, İstanbul'da senetlerin yenilenerek ayrı bir mühürle mühürlenmesi ve eski senetlerin alınarak yenilerinin emlâk ve arazi sahiplerine verilmesi de memurların en önemli görevleri arasında idi. Ayrıca raporlar geldikçe defterlerde gereken değişikliklerin yapılmasının çeşitli haksızlıkların ve vergi kayıplarının önüne geçebileceği düşünülmekte idi.

Memurlar tarafından çiftlikler hakkında yapılan kontroller sonucunda “vukuatı yoktur” tabiri kullanılmış ise çiftliğin ödemekle yükümlü olduğu vergisini altı aylık zaman dilimlerinde ödemiş olduğu anlaşılmaktadır. Arşiv belgelerinde sıkça rastlanılan “vukuatı yoktur” tabiri, altı ayda bir salyâne ve nüfus defterlerinde yapılması gereken değişiklikler hakkında mahallinden tutulan raporlar doğrultusunda kullanılmaktadır. Çiftliğin “vukuatı yoktur” ibaresini alabilmesi için bir takım hesaplamalar yapılır ve borcu yoksa vukuatı yoktur tabiriyle o yılki hesabı kapatılırdı. Bu hesaplamalar dahilinde çiftliklerin hasılatlarından yol bedeli, avarız ve ırgat akçesi, angarya, dam kirası, yaylak-kışlak giderleri gibi kalemler düşürülür daha sonra kalan hasılat Devlet-i Âlî'ye gönderilirdi. Böylelikle tüm hesaplamalar sonucunda çiftlik devlete olan vergisini ödemiş ise bu durum, çiftliğin vukuatının olmadığı anlamına gelmekte idi³⁷.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki belgeler arasında Tırhala'daki Hazine-i Hassa idaresince yönetilen Emlak-ı Hümayun Çiftliklerine ait bilgiler bulunmaktadır. Bu bilgiler doğrultusunda çiftlik isimleri ve çiftliklerin vergi ödeme durumlarının

³⁷ BOA. C..SM..10/541 Lef: 1-10 (29 Zilhicce 1255-4 Mart 1840)

detaylandırıldığı görülmüştür. Vergisini düzenli ödeyen ve “vukuatı yoktur” ibaresi kullanılan çiftlikler Ek 1’de gösterilmiştir.

Osmanlı Devleti’nde, XIX. yüzyılda gerçekleşen toprak reformları, Balkanlardaki çiftliklerin el değiştirmelerinde de etkili olmuştur. Bu doğrultuda Tırhala Sancağı dâhilindeki çiftlik satışlarının gündemden düşmeyişi arşiv belgelerine yansımıştır. Tırhala Sancağı dâhilindeki yetmiş bir adet çiftliğin satışı Meclis-i Vâlâ ve Meclis-i Vükela’da görüşülmüştür. Yanya ve Tırhala valileriyle yapılan yazışmalarda ise çiftliklerin satılmasından ziyade, imar edilerek iltizama verilmesinin daha faydalı olacağı hususu tartışılmaktadır. Çiftliklerin akıbeti hakkındaki en doğru kararın mahallî idare tarafından verileceği düşüncesiyle, neticenin sadarete bildirilmesi istenmiştir³⁸.

Tırhala Sancağı Kazaları Çiftlik Hasılatı ve Masrafı

Tırhala Sancağı’ndaki çiftliklerin üretim faaliyetleri incelendiğinde zahire üretiminin ağırlıklı üretim biçimi olduğu görülmektedir. Hınta (buğday), şâir (arpa), mısır, çavdar, susam, darı (erzen), kalembek (mısır türü), penbe (pamuk) ve çeltik ürünlerinin yetiştirildiği tespit edilmiştir. Ayrıca tarımsal üretimin yanı sıra değirmen gelirleri belgelerde sık karşılaşılan gelir kalemlerindedir.

XIX. yüzyılda çiftlikler özel mülkiyet edinme yarışıyla karşı karşıya kalmıştır. Osmanlı Devleti’nde tarım mülkleri edinme yarışının başında Osmanlı padişahlarının kendileri, İstanbul’daki gayrimüslimler, bankerler ve İngiliz girişimciler gelmekte idi³⁹. Padişahların Maliye Hazinesi⁴⁰ bünyesinde bulunan Emlak-ı Hümayun çiftliklerini kiraya vermeleri XIX. yüzyıl yazışmalarında sık rastlanır konular arasındadır. Bu bağlamda Tırhala Sancağı Alasonya, Dömenik, Yenişehir ve Çatalca kazalarındaki Emlak-ı Hümayun çiftlikleri Mustafa Şakir Bey’in uhdesine ihale olunmuş ve bu çiftliklerin kiralama usulü ve kiralama süreleri hakkında bilgilere ulaşılmıştır. Emlak-ı Hümayun-u Şahane’den olan çiftliklerin, dokuz-on seneliğine kiralanmakta oldukları öğrenilmektedir. Çiftliğin kiralanma usulü, bir kısmı peşin diğer bir kısmı ise ertelenmiş olmak üzere gerçekleşmektedir. Bunların zahair bakımından hasılat ve masrafları aşağıdaki tablolarda gösterilmiştir. Tırhala Sancağı’na bağlı Alasonya Kazası’nda on üç kıta çiftliğin hasılatı ve masrafı Tablo

³⁸ BOA. A. MKT. MHM. 117/97, lef:1. (10 S 1274-30 Eylül 1857)

³⁹ Haykıran, a.g.t., s.112-113.

⁴⁰ Emlak-ı Hümayûn Çiftlikleri XIX. yüzyılın başlarında Maliye Hazinesi bünyesindeyken II. Abdülhamid’in tahta çıkmasıyla Hazine-i Hassa Nezareti’nin idaresine alınmıştır. Bkz: Tozduman Terzi, a.g.e., s. 90; Haykıran, a.g.t., s. 112.

1'de gösterilmektedir. Tablo 2'de Tırhala Sancağı Dömenik Kazası Çiftlikat Hasılatı, Tablo 3'te Tırhala Sancağı Yenişehir-i Fenâr Kazasına bağlı Mecdan, Mitranise ve Camaş ahali tarafından işletilmekte olan yirmi yedi kıta çiftlik ve değirmenin hasılatı ve masrafı, Tablo 4'te Tırhala Sancağı Çatalca Kazası'ndaki 13 kıta çiftliğin ve bir kıta değirmenin hasılatı gösterilmiştir.

Tablo 1: Tırhala Sancağı Alasonya Kazası'ndaki 13 Kıta Çiftliğin Hasılat ve Masrafı⁴¹

	Hınta (Kile)	Şâir (Kile)	Çavdar (Kile)	Erzen (Kile)	Mısır (Kile)
H.1239 senesi hasılatı	1153	506	1527	556	4333,5
Nazır-ı mümaileyhin füruht eylediği ⁴²	0103	081	0676	364	2234
Kalan	1050	425	851	192	2099,5
Vakt-i hareminde ahz olunmak üzere çiftlikat ve reayalarına bervechi mutazammın verdiği ⁴³	0881	300	851	192	0701,5
Kalan	169	125	000	000	1398

Tablo 2: Tırhala Sancağı Dömenik Kazası Çiftlikat Hasılatı ve Nakli⁴⁴

	Hınta (buğday)	Şâir (arpa)	Çavdar	Mısır	Erzen (darı)
H.1239 senesi hasılatı	514	301	185	944,5	54
Eşkiya korkusundan Yenişehir ve Alasonya ambarlarına nakledilen	188	215	183	700	54
Kalan	326	86	2	244,5	00

Çiftlikler hakkında yaptığımız çalışmada çiftliklerin hasılatı, masrafı ve çiftliğin devreden bakiyesi dışında çiftlik ürünlerinin nakil edilmesi işleminin de kayıt altına alındığı görülmüştür. Tırhala Sancağı Dömenik Kazası çiftlikat ürün hasılatı çeşitli sebeplerden Yenişehir Fenâr ve Alasonya kazalarına nakledilmiştir.

⁴¹ B.O.A. C..SM..27/1368 (20 S 1241-4 Ekim 1825)

⁴² Mustafa Şakir Bey'in sattığı.

⁴³ Çiftlik ve reayalarının ihtiyacı için ayrılan miktar.

⁴⁴ B.O.A. C..SM..27/1368 (20 S 1241-4 Ekim 1825)

XIX. Yüzyılda Tırhala Sancağı'nda Çiftlikler

Tablo 3: Tırhala Sancağı Yenişehir Fenâr Kazası'ndaki 27 Kıta Çiftliğin Hasılatı ve Masrafı⁴⁵

	Hınta (Buğday) (Kile ⁴⁶)	Şâir (arpa) (Kile)	Mısır (Kile)	Kalembek (mısır türü) (Kile)	Çavdar (Kile)	Susam (Kile)	Pamuk (Kile)
Çiftlikat ve değirmen hasılatıyla selefi Ali Raif Bey'den aldığı ve Dömenik'ten aldığı	4235	1348,5	5654,5	1224,5	141,5	23	720
Mustafa Şakir Bey'in sattığı	0000	0000	0500	0000	000	23	720
Kalan	4235	1348,5	5104,5	1224,5	141,5	00	000
Masraf	4055,5	1232	334,5	0000	000	00	000
Kalan	179,5	116,5	4720	1224,5	141,5	000	000
CamAli Efendi'nin devrettiği ⁴⁷	32611	3439,5	11707,5	0789	210	106	000
Çiftlik ve reaya borçları	32790,5	3556	16427,5	2013,5	351,5	106	000

Tablo 4: Tırhala Sancağı Çatalca Kazası'ndaki 13 Kıta Çiftliğin ve Bir Kıta Değirmenin Hasılatı ve Bakiyesi⁴⁸

	Hınta (kile)	Şâir (kile)	Beyz-i Kalembek (kile)	Çeltik (kile)
	1464	541,5	304,5	1164,5
Mustafa Şakir Bey'in sattığı	0000	000	000	0425

⁴⁵ B.O.A. C..SM..27/1368 (20 S 1241-4 Ekim 1825)

⁴⁶XIX. yüzyılda Balkanlar'da kilenin okka karşılığı yere göre değişiklik göstermektedir. Henüz XIX. yüzyılın başlarında Golos'da 1 kile buğday 110 okka buğday değerindeydi. Bu durum Selanik için 80-85, Manastır için 80-90 vb. olarak değişmekteydi. Detay için bkz. Cengiz Kallek, Kile, *TDVİA*, cilt: 25, 2002, s. 569.

⁴⁷ Belgede bu devir işlemi hakkında detaya ulaşılamamıştır.

⁴⁸ B.O.A. C..SM..27/1368 (20 S 1241-4 Ekim 1825)

Kalan	1464	541,5	304,5	739
çiftlikat reayalarına verilen	0571	220	000	000
Kalan	893	321,5	304,5	739

Hassa Fındık Ahmet Ağa tarafından teslim edilen defterde, 1219/1805-1226/1812 senesine gelinceye kadar Yenişehir Fenâr kazası çiftliklerindeki ürünlerden elde edilen gelirler aşağıdaki tablolarda gösterilmektedir⁴⁹.

Tablo 5: Yenişehir Fenâr Kazası H.1219 Senesi Zimmeti

	Hınta (keyl)	Şâir (keyl)	Diğer gelirleri (kuruş)
Yusuflu Çiftliğinden	495	113	963
Musalar Çiftliğinden	340	048	1473
Alagünden	140	000	0319
Sofilerden	609	041	0533
Sofiler değirmen icaresi	030	203	Toplam 3288
Alagün değirmen icaresi	036	Toplam 205	
	Toplam 1651		

Tablo 6: Yenişehir Fenâr Kazası H.1220 Senesi Zimmeti

	Hınta (keyl)	Şâir (keyl)	Diğer gelirleri (kuruş)
Yusufludan değirmen icarı	516	113	963
Musalardan	340	47	-
Alagünden değirmen icarı	177	000	-
Sofilerden	644	041	-

⁴⁹ B.O.A. C...DH..192/9575 (29 Z 1219- 1 Mart 1805)

XIX. Yüzyılda Tırhala Sancağı'nda Çiftlikler

Toplam	1677	201	963
--------	------	-----	-----

Tablo 7: Yenişehir Fenâr Kazası H.1221 Senesi Zimmeti

	Hınta (keyl)	Şâir (keyl)	Diğer gelirleri (kuruş)
Yusufludan	481	258	5740
Musalardan	500	-	-
Alagünden	150	-	-
Sofilerden	640	-	-
Toplam	1771	258	5740

Tablo 8: Yenişehir Fenâr Kazası H.1222 Senesi Zimmeti

	Hınta (keyl)	Şâir (keyl)	Diğer gelirleri(kuruş)
Yusufludan	584	400	5035
Musalardan	700	-	-
Sofilerden	491	-	-
Alagünden	130	-	-
Toplam	1905	400	5035

Tablo 9: Yenişehir Fenâr Kazası H.1223 Senesi Zimmeti

Hınta keyl	Şâir keyl	Diğer gelirleri
3000	900	İradat-ı sairesi açıkta olmakla ne miktar olduğu malum değildir tahkik olunması matlubumdur ve hakk-ı sarihimdir.

1224 senesi hasılat raporlarında tohumların çıkmadığı ileri sürülmüş, bunun doğruluğunun maliye birimince araştırılması istenmiştir.

Tablo 10: Yenişehir Fenâr Kazası H.1225 Senesi Zimmeti

	Hınta (keyl)	Şâir (keyl)	Diğer gelirleri (kuruş)
Yusufludan	237	70	4142,5
Musalardan	410	53	-
Sofilerden	009	23	-
Toplam	656	146	4142,5

Tablo 11: Yenişehir Fenâr Kazası H.1226 Senesi Zimmeti

	Hınta (keyl)	Şâir (keyl)	Diğer gelirleri (kuruş)
Yusufludan	220	115	4070
Musalardan	312	54	-

Sofilerden	160	28	-
Toplam	692	197	-

Tablo 12: Yenişehir Fenâr Kazası Hasılatının Senelik Dağılımı

Sayım yapılan seneler (Hicri/Miladi)	Hınta (keyl)	Şair (keyl)	Diğer gelirleri (kuruş)
1219/1805	1651	203	3288
1220/1806	1677	201	5403
1221/1807	1771	258	5740
1222/1808	1905	400	5035
1223/1809	3000	900	0000
Ara Toplam	10004	1963	19466
1224/1810	00000	0000	04346
1225/1811	00656	0146	04146
1226/1812	00692	0197	04070
Toplam	11353	2306	32021

Sonuç

Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren miri araziye tımar yoluyla ekonomiye dâhil etmiştir. Tımara verilmiş arazi sipahi tarafından gelirinin bir kısmını devlete vermek kaydıyla köylüye işlettirilmekte idi. Çiftçi ailesinin ziraat yaptığı bir zirai üniteyi ifade eden çiftthane ve çiftlik tabirleri, devletin ilk dönemlerinden itibaren varlığını sürdürmekteydi. Köylü çiftthane sistemiyle devlet topraklarının büyük bir kısmınının üretime katılmasına rağmen hala devletin üretime kazandırılmayan toprakları mevcuttu. Bu noktada devlet desteklemesi ile üretime müsait hâle getirilmeye çalışılan araziler tek bir kişinin yönetip sahip olduğu büyük çiftlikler olarak üretime kazandırıldı. Mevat arazi toprağın tarıma hazırlanmasıyla ıslah ediliyor, bu toprağın kendi mahsulü olduğuna dair padişahın özel bir belge alınıyor ve çiftlik kuruluyordu. Giderek şekil değiştiren çiftlikler, burada oturanların sayısının artmasıyla çiftlik olarak değil de çiftlik köyler olarak zikredilmeye başlanmıştır.

Osmanlı ilk dönem tarımsal üretimi ifade eden çiftthane uygulaması, tımar sistemi sayesinde işlevini sürdürüyordu. Tımar sistemiyle hareket ediyor olması, reyanın devlete olan bağlılığının pekişmesini sağlamakta ve devletin önemli gelir kaynaklarından birini oluşturmasına olanak sağlamaktaydı. Ayrıca Osmanlı Devleti

için toplumsal, idarî ve malî dinamiklerin bir arada bulunduğu toprak sistemini meydana getirmekte idi. Fakat büyük çiftliklerin tarıma kazandırılması sürecinde tımarın etkisinin azaltılması ve çiftlik sahiplerinin giderek güçlenmesi yeni oluşumları beraberinde getirmiştir. Giderek güçlenen bu çiftlik sahipleri, merkezi otoritenin boşluğundan yararlanıp ayanlık adı altında bölgesel güç elde ettiler. Tepedelenli Ali Paşa'nın Teselya'da ayan olarak ortaya çıkması tüm bu anlatılanları özetler niteliktedir. Sayısız varlığı ve çiftliklerinin getirisi ile zamanla otoriteye kafa tutacak bir bölgesel güce ulaşmıştır. Ayanların (Tepedelenli vb.) büyük çiftlikleri kendi mülkleri haline dönüştürmeye başlaması ve mirî toprak sisteminde çözümlerin yaşanması ile vergiler alınamamaya başlanmış, bu durum reyanın güvenliği azaltarak ahalinin çift-bozup topraktan ayrılmasına sebep olmuştur. Anadolu ve Balkanlarda köylü ayaklanmaları ortaya çıkmıştır.

Devletin Tırhala sancağı ve civarındaki çiftlikler üzerine uyguladığı toprak ve mülkiyet politikası, XIX. yüzyıl Osmanlı toprak ve mülkiyet politikasına ışık tutmaktadır. Bu bağlamda Osmanlı toprak politikası, miri arazinin giderek özel mülkiyete dönüştürülmesi şeklinde ifade edilebilir. Hatta günümüz Türkiye'sinin genel ekonomik karakterinde de bu politikanın etkileri görülmektedir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

B.O.A.A.} MKT. MHM. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Sadâret Mektubî Kalemi Mühimme Kalemi (Odası) Belgeleri), 117/97.

B.O.A.A.}DVN. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Sadâret Divan (Beylikçi) Kalemi), 31/55.

B.O.A.C..DH..(Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Cevdet Dâhiliye Fonu), 192/9575.

B.O.A.C..ML..(Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Cevdet Maliye Fonu), 275/11306.

B.O.A.C..SM..(Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Cevdet Saray Fonu), 10/541.

B.O.A.C..SM..(Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Cevdet Saray Fonu), 27/1368.

B.O.A.İ..DH..(Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade-i Dâhiliye Fonu), 49/2446.

B.O.A.Y..A...HUS.(Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Sadâret Hususî Maruzât Evrakı), 293/77.

Telif Eserler

Akyay Bülent, Tesalya Meselesi (1881), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dünyası Araştırmaları Anabilim Dalı Türk Tarihi Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2001.

Barkan Ömer Lütfi, “Çiftlik”, TDVİA., cilt: III, İstanbul, 1992.
Baskıcı Mehmet Murat, 1800-1914 Yıllarında Anadolu’da İktisadi Değişim, Ankara 2005.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Tanzimat Sonrası Arazi ve Tapu (1-10 Ramazan 1274 (15-24 Nisan 1858) Tarihli ve 40 Numaralı Kanunname-i Arazi Defteri).

Bayraktar Uğur Bahadır, XIX. Yüzyıl Kuzey Yunanistan Çiftliklerinde Mücadele: Kalkandelenli Esad Bey’in Yükselişi, Boğaziçi Üniversitesi III. Atatürk Enstitüsü Lisansüstü Öğrenci Konferansı, 27 Mayıs 2010.

Berber Ferhat, İmparatorluktan Cumhuriyete Manisa ve Göçler (1860-1960), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2010.

Cin Halil, “Osmanlı Toprak Hukukunda Mirî Arazinin Hukuki Rejimi ve Bu Arazinin Türk Medeni Kanunu Karşısındaki Durumu”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, cilt: 22 Sayı: 1, 1966.

Cin Halil, Mirî Arazi ve Bu Arazinin Özel Mülkiyete Dönüşümü, Konya 1987.

Çadırcı Musa, Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı, Ankara 1997.

Çakır Baki, Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl), İstanbul 2003.

Çalı Aşegül, Gazi Evrenos Bey, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2011.

Delilbaşı Melek - Arıkan Muzaffer, Hicri 859 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-ı Tırhala I, Ankara 2001.

Emecen Feridun, “Çift Resmi” TDVİA., cilt: VIII, İstanbul 1993.

Erdost Muzaffer İlhan, Osmanlı İmparatorluğu’nda Mülkiyet İlişkileri (Asya biçimi ve Feodalizm), Ankara 1989.

Genç Mehmet, “Mukataa” TDVİA., cilt: 31, 2006.

Gökaçtı Mehmet Ali, Geographika: Yeniden Keşfedilen Yunanistan, İstanbul 2001.

Gökmen Ertan, “XIX. Yüzyıl Ortalarında Tire Kazası Çiftliklerinin Sosyal ve Ekonomik Durumu”, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, cilt:13, sayı: 3, Eylül 2015.

İnalcık Halil, "Osmanlı Döneminde Balkanlar Tarihi Üzerinde Yeni Araştırmalar", AÜ. GAMER, 1/1 2012.

İnalcık Halil, Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar, Ed. Çağlar Keyder, Faruk Tabak, İstanbul 1998.

İnalcık Halil, Türkler ve Balkanlar, BALTAM Türklük Bilgisi 3, Prizren 2005.

Jorga Nicolae, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I, çev. Nilüfer Epeçeli, İstanbul 2009.

Kallek Cengiz, Kile, TDVİA, cilt: 25, 2002.

Karal E. Ziya, "Ragıp Efendi Layihası", Tarih Vesikaları Dergisi, cilt: I, İstanbul, 1942.

Kayapınar Levent, Osmanlı Uç Beyi Evrenos Bey Ailesinin Menşei, Yunanistan Coğrafyasındaki Faaliyetleri ve Eserleri, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitü Dergisi, cilt 8/1, 2004.

Kiel Machiel, "Tesalya", TDVİA, cilt:40, 2011.

Makal Ahmet, Osmanlı İmparatorluğu'nda Çalışma İlişkileri, Ankara 1997.

Nagata Yuzo, Tarihte Ayanlar Karaosmanoğulları Üzerine Bir İnceleme, Ankara 1997.

Pala Cenk, Osmanlı İmparatorluğu'nda Tarımsal Örgütlenme, Ekonomik Yaklaşım, cilt: 7, sayı: 21, 1996.

Pamuk Şevket, Osmanlı- Türkiye İktisadi Tarihi, İstanbul 2005.

Pitcher Donald Edgar, Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası, çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul 2001.

Sami Şemseddin, Kâmûsu'l-A'lâm, c. 3, İstanbul 1306.

Sarıbey Haykıran Aysun, Aydın Vilayeti'nde Çiftlikler (1839-1918), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı Doktora Tezi, İzmir 2013.

Sezer Hamiyet, "Tepedelenli Ali Paşa ve Oğullarının Çiftlik ve Gelirlerine İlişkin Yeni Bilgi- Bulgular", Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Dergisi, Sayı: 18, 2005.

Sezer Hamiyet, "Tepedelenli Ali Paşa'nın Çiftlikleri Üzerine bir Araştırma", Belleten, cilt: LXII, sayı: 233, 1998.

Şahin Harun, "XVI-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Mukataa Sisteminde Yönetim ve Örgütlenme", The Journal of Academic Social Science Studies, Volume 6 Issue 6, June 2013.

Tabakoğlu Ahmet, Türk İktisat Tarihi, İstanbul 1997.

Tozduman Terzi Arzu, Hazine-i Hassa Nezareti, Ankara 2000.

Vergisini düzenli ödeyen çiftlikler:

Çiftlik-i Karanca, Çiftlik-i Langoki, Çiftlik-i Hizmetler, Çiftlik-i Lefto Karye, Çiftlik-i Kışeri, Çiftlik-i Voyvoda-i Emlak-ı Hümayun, Aya Todor ve Manastır-ı Keşişani tabi-i Der Kaza, Çiftlik-i Sutire, Çiftlik-i Kolcu, Çiftlik-i İspasadiz, Çiftlik-i Vanya Emlak-ı Hümayun, Çiftlik-i İslatina Emlak-ı Hümayun, Çiftlik-i Liraso, Çiftlik-i Hasan Kalob tabi-i Kaza-i Mezkûr. Çiftlik-i Darancı Emlak- ı Hümayun, Çiftlik-i Kırışde, Çiftlik-i Vaksa, Çiftlik-i Tolupça, Çiftlik-i Katterna, Karye-i Kısraiki, Karye-i Kalayka, Çiftlik-i Tarton, Çiftlik-i Erdan, Çiftlik-i Zolanya Emlak-ı Hümayun, Kuride Manastırı, Nahiye-i Azcana tabi-i Kaza-i Mezbur, Çiftli-i Baklalu, Emlak-ı Hümayun, Çiftli-i Yaya, Irfano Manastırı, Çiftlik-i Düşnus Emlak-ı Hümayun, Çiftlik-i Cuutu Sağır Emlak-ı Hümayun, Çiftlik-i Cuutu Kebir Emlak-ı Hümayun. Çiftlik-i Zarik, Çiftlik-i Kırcın, Çiftlik-i Bezeblü, Çiftlik-i Numi, Çiftlik-i Kıryato, Çiftlik-i, Kurbanlu, Çiftlik-i Batola, Çiftlik-i Nohud, Çiftlik-i Gezer, Çiftlik-i Varyani, Çiftlik-i Narlu Çiftlik-i Galnoz, Çiftlik-i Hasköy, Çiftlik-i Kozyaca, Çiftlik-i Orhan Ahmed Ağa, Çiftlik-i Çeltükcü, Çiftlik-i İstaka Nuşoz, Çiftlik-i Bolanya. Çiftlik-i Gorci, Çiftlik-i Belic, Çiftlik-i Şurut, Çiftlik-i Flograna, Çiftlik-i Kalasol, Çiftlik-i Peritoz, Çiftlik-i Kale, Çiftlik-i Roşka, Çiftlik-i Zaycoz, Çiftlik-i Vaçtoz, Çiftlik-i Yaleşi, Çiftlik-i Balişi, Çiftlik-i Merci-i Sağır, Çiftlik-i Meremmedci Sağır, Çiftlik-i Varyob, Çiftlik-i Cara, Çiftlik-i Kömürlince, Çiftlik-i Payaranca, Çiftlik-i Mefarik-i Emlak-ı Hümayun, Çiftlik-i Merci Kebir, Çiftlik-i Çası, Çiftlik-i Savakna, Çiftlik-i Ayayaraşköy, Çiftlik-i Doşko, Çiftlik-i Kuyucuoğlu, Çiftlik-i Gorgovir, Çiftlik-i Eksilü Yarık, Çiftlik-i Naklic, Çiftlik-i Karakafula, Çiftlik-i İşana, Çiftlik-i Boroyko, Çiftlik-i Yüzromos, Çiftlik-i Godozede. Çiftlik-i Kokloz, Çiftlik-i Lozeşti, Çiftlik-i Kalograni, Çiftlik-i Lince Has, Çiftlik-i Yerevetti, Çiftlik-i Dolana, Çiftlik-i Palovin, Çiftlik-i Merice, Çiftlik-i Halcazis, Çiftlik-i Kalayot, Çiftlik-i Ostarvice, Çiftlik-i Baloyto, Çiftlik-i Yozava, Çiftlik-i Cenraziz, Çiftlik-i Vilmeş, Çiftlik-i Yorgice, Çiftlik-i Norova, Çiftlik-i Eşkiyar. Çiftlik-i Yarakar, Çiftlik-i Konko, Çiftlik-i Kataklu, Çiftlik-i Komata, Çiftlik-i Evince, Çiftlik-i Karacenaz, Çiftlik-i Conka, Çiftlik-i Falamur, Çiftlik-i Aya Yorgi, Çiftlik-i Şelizoma, Çiftlik-i Beryanoz, Çiftlik-i Lonka, Çiftlik-i Ayanoyorşavi, Çiftlik-i Mandravail, Çiftlik-i Zımnaç, Çiftlik-i Vakalani, Çiftlik-i Saraylar, Çiftlik-i Mirkova, Çiftlik-i Karamol, Çiftlik-i Kozluca, Çiftlik-i Mezkur, Çiftlik-i Seliçoğlu, Çiftlik-i Orhan Ahmed Ağa, Çiftlik-i Yeritos, Çiftlik-i Kulle, Çiftlik-i Soybara, Çiftlik-i Rayiçte, Çiftlik-i Doşko, Çiftlik-i Valhanoz. Çiftlik-i Çakalı,

XIX. Yüzyılda Tırhala Sancağı'nda Çiftlikler

Çiftlik-i Merci Sağır, Çiftlik-i Teşto, Çiftlik-i Varcup, Çiftlik-i Bâlâ, Çiftlik-i Babaranca, Çiftlik-i Serakine, Çiftlik-i Merci-i Kebir, Çiftlik-i Voyvoda, Çiftlik-i Vayna, Çiftlik-i Islatina, Çiftlik-i Verenci, Çiftlik-i Daksa, Çiftlik-i Topica, Çiftlik-i Kanaklu, Çiftlik-i Metroyolu, Çiftlik-i Kırçın, Çiftlik-i Numi, Çiftlik-i Tırnoz, Çiftlik-i Hasköy, Çiftlik-i Yaya, Çiftlik-i Vaşton, Çiftlik-i Zarka, Çiftlik-i Şurut, Çiftlik-i Kaloğrani, Çiftlik-i Yunas Manastırı, Mahalle-i Mama Der Kasaba-i Mezbure, Mahalle-i Çeşnigir Ayaz der Kasaba-i Mezbure, Mahalle-i Hacı Mustafa Bey der Kasaba-i Mezbure, Mahalle-i Kuyumcu Hamza Bey der Kasaba-i Mezbure, Mahalle-i Hacı Camii Kebir, Mahalle-i Mahmud Bey, Mahalle-i Dizdar Bey, Mahalle-i Turhat Bey, Mahalle-i Hacı Hüsyin, Mahalle-i Lolam, Mahalle-i Yusuf Bey, Mahalle-i Aya Dimitri, Mahalle-i Aya Marina, Mahalle-i Aya Piraşkevi, Mahalle-i Aya fener der Kasaba-i Merkume, Mahalle-i Aya Nikola der Kasaba-i Merkume, Mahalle-i Metropoli der Kasaba-i Merkume, Mahalle-i Beş Kişi der Kasaba-i Merkume, Mahalle-i Ayamoni der Kasaba-i Merkume, Nahiyeyi Ardan tabii Tırhala Çiftlik-i Zolaki Emlak-ı Hümayun⁵⁰.

---

⁵⁰ BOA. C..SM..10/541 Lef: 1-10 (29 Zilhicce 1255-4 Mart 1840)